

el-MUHASSAL

üzerine İbn Kemmüne ve daha başkaları tarafından çalışmalar yapılmıştır (a.g.e., II, 1614). Ali b. Ömer el-Kâtîbî'nin de *el-Mufaşşal fî şerhi'l-Muḥaşşal* adlı bir eseri mevcuttur (Râgîb Paşa Ktp., nr. 791; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 659). İbn Haldûn'un *Lübâbü'l-Muḥaşşal fî uşûli'd-dîn*'i, adından da anlaşılacağı üzere, *el-Muḥaşşal*'in özeti niteliğindedir (bk. *DİA*, XIX, 541).

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin er-Râzî, *el-Muḥaşşal* (nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), Kahire, ts. (Mektebetü'l-külliyyâti'l-Ezheriyye); a.mlf., *Kelâma Giriş [el-Muḥaşşal]* (trc. Hüseyin Atay), Ankara 1978, s. 5-12; Nasîrüddîn-i Tûsî, *Telhişü'l-Muḥaşşal* (Fahreddin er-Râzî, *el-Muḥaşşal* içinde, nşr. Tâhâ Abdürraûf Sa'd), s. 15-16, 178; İbn Haldûn, *Lübâbü'l-Muḥaşşal fî uşûli'd-dîn* (nşr. Refik el-Acem), Beyrut 1995, nşredenin girişi, s. 18-22; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1614, 1974; A. Schmölbers, *Essai sur les écoles philosophiques*, Paris 1842 → (ed. Fuat Sezgin), Frankfurt 1999, s. 88; Brockelmann, *GAL*, I, 405; *Suppl.*, I, 924; A. S. Tritton, "Al-Muḥaşşal by Muḥammad b. 'Umar ar-Râzî", *Oriens*, XVIII-XIX (1967), s. 335-346; Hüseyin Atay, "Dirâse muḳârene beyne şurrâhi'l-Muḥaşşal ve mevḳufü Fahriddin er-Râzî min 'ilmi'l-kelâm", *AÜİFD*, XXVI (1983), s. 1-58; Süleyman Uludağ, "İbn Haldûn", *DİA*, XIX, 541.

İLYAS ÇELEBİ

el-MUHASSAL

(المخصص)

İbn Side'nin

(ö. 458/1066)

konularına göre düzenlenen

Arapça sözlüğü.

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm'ın *el-Ğarîbü'l-muḥannef*'i şeklinde tertip edilmiş olup kadîm sözlük âlimlerinin çeşitli konularda yazdığı risâlelerin muhtevalarını bir araya getiren hacimli ansiklopedik bir sözlüktür. Müellif, *el-Muḥaşşas* ile *el-Muḥkem* (*ve'l-muḥîtu'l-a'zam*) adlı iki büyük sözlüğünü Dâniye Emîri Mücâhid el-Âmirî'nin isteği üzerine kaleme almıştır. İbn Side eserin giriş kısmında *el-Muḥkem*'i yazdıktan sonra edip, şair, hatip ve yazarlara en uygununu seçme imkânı sağlamak üzere eş anlamlı kelimeleri bir araya getiren ve bunların nüanslarına temas eden bu sözlüğü kaleme almayı gerekli gördüğünü belirtmektedir (I, 10). Müellif sözlüğünün uzun giriş kısmında dilin (luga) etimolojisi ve tanımı, dillerin doğuşuyla ilgili teorilerin değerlendirilmesi, kaynakları ile bunların eleştirisi gibi konuları ele almıştır (I, 2-15).

Eser "Kitâbü'l-İnsân, Kitâbü'n-Nisâ, Kitâbü'l-Ḥayl, Kitâbü'l-Ğarâ'iz ..." gibi on ye-

di bölüme, bunlar da farklı hacimlerde alt başlıklara (bab) ayrılmıştır. Bazı bablar bağımsız birer bölüm niteliğinde olduğu gibi bazıları da ana bölümlerle ilgisiz görünmektedir. Bununla birlikte her bölümde yer alan kelimeler aynı konu etrafında kümelendirildiğinden kitap geniş ölçüde müterâdif kelime ve deyimlerle bunlar arasındaki farkları kapsamaktadır.

el-Muḥaşşas Asmaî, Ebû Ubeyd, Ebû Zeyd el-Ensârî, Ebû Ubeyd, Ferrâ, Ebû Hâtim es-Sicistânî, Nadr b. Şümeyl, Lihyânî, İbnü'l-A'râbî, Sa'leb, İbnü's-Sikkât, İbn Kuteybe, Müberred, Kürâünneml, Ebû Hanîfe ed-Dîneverî gibi kadîm dil ve sözlük âlimlerinin, çoğu tek konuya ayrılmış sözlük risâleleri olan eserlerini ihtiva ettiği gibi Ebû Ali el-Fârisî, Sîrâfî, İbnü's-Serrâc, Rummânî ve İbn Cinnî'nin konuyla ilgili eserleri, Sîbeveyhi'nin *el-Kitâb*'i, Muhammed b. Kâsım el-Enbârî'nin *Kitâbü'z-Zâhir*'i ile Halîl b. Ahmed'in *Kitâbü'l-'Ayn*, İbn Düreyd'in *el-Cemhere*, Ebû Ali el-Kâfî'nin *el-Bârî*' adlı sözlükleri de onun temel kaynaklarını teşkil eder (*el-Muḥaşşas*, I, 11-14). Bunun yanında kitapta müellife ait sarf ve nahve dair görüşlere de yer verilmiştir.

el-Muḥaşşas, Tâhâ b. Mahmûd'un başkanlığında Muhammed Mahmûd et-Türküzi eş-Şinkitî ve Muhammed Abduh'un da içinde bulunduğu bir heyetin tashihıyla beş cilt (on yedi cüz) halinde basılmış (Kahire 1316-1321), Muhammed et-Tâlibî (Tunus 1375/1956) ve Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire 1389/1969; geliştirilmiş 2. baskı, Beyrut 1411/1991) eserin değişik indekslerini hazırlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Side, *el-Muḥaşşas*, Beyrut, ts. (Dârü'l-fikr); Sâid el-Endelüsî, *Ṭabaḳâtü'l-ümem* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1916, s. 77; Brockelmann, *GAL*, I, 376; *Suppl.*, I, 542; Muhammed et-Tâlibî, *el-Muḥaşşas li'bn Side*, Tunus 1956, bk. Mukaddime; a.mlf., "İbn Sida", *EP* (İng.), III, 940; J. A. Haywood, "İbn Sida (d. 458/1066): The Greatest Andalusian Lexicographer", *Actas*, Madrid 1964, s. 309-316; Elbir Habîb Mutlak, *el-Hareketü'l-luğaviyye fi'l-Endelüs*, Beyrut 1967, s. 351-382; R. Hamzoui, "Importance du 'Muḥaşşas' d'Ibn Sida dans la lexicographie arabe moderne", *Actas del II Coloquio Hispano-Tunecino de estudios históricos*, Madrid 1973, s. 215-233; Abdülkerîm en-Nâimî, *İbn Side*, Bağdad 1984, tür.yer.; Sâlihiyye, *el-Mu'cemü's-şâmil*, III, 242-243; D. Cabanelas, "El-Muḥaşşas de Ibn Sida de Murcia", *Miscelanea de estudios árabes y Hebraicos*, X, Granada 1961, s. 7-36; Mahmûd İbrâhim er-Rıdvânî, "Mâ lem yünşer mine'l-Muḥaşşas li'bn Side", *MMMA* (Kahire), XLV/1 (1422/2001), s. 49-125.

SABHÂN HALİFÂT

MUHASSIL

(محصّل)

Devlete ait vergi ve resimleri toplayan görevlilere verilen ad.

Arapça tahsil masdarından türeyen, "tahsil edici" anlamındaki muhassıl kelimesi Osmanlı Devleti'nden önce Anadolu Selçuklularında kullanılmıştır. Muhassıllar Osmanlı Devleti'nde kuruluşun itibaren Anadolu'da ve Rumeli'de cizye, âşâr, âdet-i ağnâm, imdâd-ı seferiyye ve hazariyye, sâlâriyye, mukabele, bedel-i nüzül, avârız, ispence vb. adlarla anılan vergilerin tarh ve tahsilinde görev yapmışlardır.

Muhassıl unvan ve yetkileri dönemlere göre değişiklik göstermiş, muhassıllar vergi toplamanın yanı sıra idarî vazifeler de üstlenmişlerdir. Genellikle büyük hasırların, zeâmetlerin vergi gelirlerini toplayan bu görevliler taşrada mahallinde tesbit ediliyordu. Tahrir defterlerinde muhassıl diye kayıtlı birçok şahsa rastlanması has ve vakıf topraklarının yaygınlığıyla ilgili olabilir. Ancak bunların sayısının fazla oluşu söz konusu görevin niteliği hakkında bazı tereddütlere yol açmıştır. Bunların bir kısmının "ilim tahsil eden" anlamında muhassıl olarak kaydedildiği ve aslında talebe durumunda olup vergi toplamakla alakaları bulunmadığı üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte söz konusu durumun her bölge için genelleştirilemeyeceği açıktır.

Klasik dönemde umumiyetle mahallî unsurlardan seçilen muhassıllar giderek kendi bölgelerinde nüfuzlu şahıslar haline geldiler. Böylece mahallî idarede yeni bir sosyal sınıfın ortaya çıkışına zemin hazırlanmış oldu. XVII. yüzyıldan itibaren muhassıllık daha farklı bir mahiyete büründü, bunlar idarî yetkilerle donatıldılar. XVII. yüzyılın başlarından itibaren timar ve zeâmetlerde yapılan değişiklikler sonucunda bir kısmının mâlikâne haline konulması üzerine Anadolu'da Saruhan, Hudâvendigâr, Karesi, Canik sancakları ile Halep, Musul eyaletleri sancakları ve Mora, Sakız, Sisam, daha sonra Girit ve Taşoz adaları, ayrıca Rumeli'de bazı sancakların gelirlerini toplamakla görevli memurlar muhassıl unvanıyla adlandırılmış (muhassılü'l-emvâl), aynı zamanda buraların yönetiminden de sorumlu tutulmuştur. 1742'de İran savaşları sırasında eyalet tarzında emaneten yönetilen Kıbrıs adası da sadâret hassı olarak belirlenmiş, ancak muhassıl tayin edilen kimselerin kötü idareleri yüzünden yeniden eski şekline dön-